

ЕТНИЧЕСКИЯТ ОБЛИК НА КАРПАТО-ДНЕСТЪРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ VI—VII В.

(по археологически данни)

ЧАВДАР БОНЕВ

Големите преселвания в Югоизточна Европа през VI—VII в. оставят отпечатък върху съдбата и на земите, простиращи се от Източните Карпати до Днестърското поречие. В настоящата работа се спираме върху проблемите, отнасящи се до етническия състав на местното население в светлината на писмените свидетелства и събрания през последните десетилетия археологически материал. Тази територия днес влиза в границите на Румъния, Молдова и Украйна и съответно посочената проблематика е обект на проучвания, водени в изследователски центрове на трите държави. Причастността на българската медиевистика към същите въпроси е естествена и не се нуждае от специално обосноваване.

* * *

През III—IV в. земите между Източните Карпати и Днестър стават част от ареала на формиране и разпространение на черняховската археологическа култура. Досега са известни около 3000 паметника, носещи нейните белези¹. Те очертават границите на обширна територия — степната и гористостепна зона на Северното Черноморие, от Днестърското левобрежие до Трансилвания и р. Олт във Влашката равнина. Основните черти на черняховската култура могат да бъдат представени обобщено по следния начин: 1. открити селища, разположени обикновено на крайречни тераси; 2. двуобредни некрополи (с трупополагане и трупозгаряне); 3. сред глинени съдове преобладава сивата грънчарска керамика от провинциално-римски тип (правената на ръка е по-често срещана в северните райони); 4. монетни находки и римски вносни предмети свидетелстват за оживени търговски връзки с империята; 5. развито земеделие и животновъдство². По отношение на хронологията на черняховските паметници

съществуват някои спорни въпроси, но големият брой проучени обекти показва, че основната част от тях е съществувала през периода от средата на III в. до края на IV в. Напоследък се увеличават данните, говорещи за продължаване на живота в някои селища до средата на V в. Те се намират в северните по-защитени райони и материалите от тях сочат за генетична връзка с раннославянските култури³. Пъстрота на мнения и оценки съществува сред изследователите по въпросите за етническия състав на носителите на тази култура. Различията се дължат в голяма степен на значението, което се отдава на писмените извори и археологическите данни, на методическия подход при тяхното използване. Днес тезата за славянския характер на цялата култура има значение само като историкографски факт⁴. Сред част от изследователите, главно историци, доверяващи се в по-голяма степен на писмените свидетелства, се поддържа оценката за изключително германския характер на черняховската култура и за водещата роля на готите в нейното формиране. Напоследък се проявява тенденцията за търсене на регионални варианти на черняховските паметници и свързането им с отделни етнически общности — сармати (в Северното Черноморие — до Долен Дунав); карпо-дако-гети (в западните прикарпатски райони); славяни (гористостепната ивица в Украйна и Горен Днестър); готи (велбарските паметници във Волиния, Северното Черноморие, днестърско-дунавските земи)⁵.

В Прутско-Днестърското междуречие са известни 600 черняховски селища и 50 некропола. В карпато-прутските земи — 500 селища и 10 некропола⁶. Това е най-гъсто населеният район в пределите на цялата култура. Основният тип жилище е наземното (включително големите домове) с огнище. В керамиката преобладава грънчарската (около 87 %) — със стандартизирани провинциално-римски форми. Некрополите са двуобредни, като се наблюдава тенденция за увеличаване на броя на гробовете с трупологане. Според Е. А. Рикман отделните съставки на археологическата култура са силно унифицирани и това затруднява обособяването им по етнически принцип. Макар да не разделя селищата и некрополите, молдовският изследовател смята, че населението е било смесено — траки (карпо-дако-гети), сармати и готи. Животът в тези селища се прекратява към края на IV в., което е последица от хунското нашествие откъм изток. Не съществуват данни, въз основа на които би могло да се говори за някаква форма на романизиране (възприемане на латински език) сред черняховските жители на карпато-днестърските земи през III—IV в. Провинциално-римското влияние върху бита и някои занаяти вследствие на търговския обмен не може да бъде оценявано като свидетелство за междуетнически контакти, осигуряващи условия за разпространение на латинския език⁷.

Новите преселвания след разпадането на хунския племенен съюз (средата на V в.) променят съществено етническия облик на териториите между Дон и Среден Дунав. Основният момент в тези промени е свързан с появата и разселването на славянските племена. В началото на VI в. те вече са съседни на Визан-

тия в долнодунавските земи. Според писмените свидетелства по това време съществуват две племенни групировки — анти и славини, като границата между тях минавала по р. Днестър⁸. С тези две раннославянски общности се свързва разпространението на археологическите паметници тип Прага и Пенковка⁹. Пенковските паметници (оставени от антите) заемат гористостепната зона в Северното Черноморие между р. Северски Донец и Източните Карпати. Известни са около 300 обекта, от които 50 са били проучвани с разкопки. Резултатите от изследванията представят сравнително единна култура, с устойчиви черти на отделните елементи. Селищата са разположени на групи от по 5-7 и най-често заемат ниските крайречни тераси. Включват средно по 15-20 жилища, като културният пласт е сравнително тънък. Основният тип жилище е полуземлянка с каменна печка в единия ъгъл. Най-характерната съставка — керамиката — е представена от съдове (основна форма — гърне), изработени на ръка. Според пропорциите и профила на устието се различават два основни типа. Първият (Пенковка), с биконична форма, в две разновидности: 1. с оформен ръб в средата; 2. със закръглена средна част в два варианта — приземисти и с издължено тяло. Вторият тип (Прага) е с най-широка част в горната третина и изправено венче (ранните варианти) на устието. Малкото изследвани некрополи са с обред на трупозгаряне.

Изследванията на раннославянските паметници в Прутско-Днестърското междуречие започва в края на 50-те години и вече са известни над 30 обекта¹⁰. По-широко са изследвани селищата при с. Реча, с. Ханска, с. Хуча, с. Селище. Топографията на селищата е същата, както при пенковските паметници от другите райони — селищата са разположени на групи по речните долини в хълмистата гористостепна зона. Напоследък при теренни обхождания се откриват раннославянски селища и в южните части на Молдова¹¹. Селищата са открити, като само при с. Селище е проучено защитно съоръжение¹². Керамиката е представена от двата основни типа — Пенковка и Прага — в различно съотношение. В най-южните, близки до степта селища, се откриват и незначителни количества грънчарска керамика от пастирски тип (Ханска II — 3,3 %)¹³. При проучванията в Алчедар, Лопатна и Одая са намерени византийски монети, като най-ранната е на Юстиниан I (527—565), а най-късната (от Алчедар) — на Фока (602—610)¹⁴. Първоначално И. А. Рафалович смяташе, че сред раннославянските материали в Молдова няма такива от V в. и съответно, че началото на славянското заселване не може да бъде поставено преди края на същото столетие¹⁵. По-късно той допусна, че най-ранните хоризонти в някои селища (Ханска II, Кодин) могат да бъдат отнесени към втората половина на V в.¹⁶ Но тази датировка се подкрепя не с монети, а с метални предмети (фибули). Що се отнася до съотношението между черняховските и раннославянските паметници в Прутско-Днестърското междуречие, И. А. Рафалович и Е. А. Рикман са категорични, че генетична връзка между тях не съществува. Съпоставянето на двете

култури по елементи — топография и планировка на селищата, жилище, керамика, накити, оръжие, погребален обред, както и стратиграфските наблюдения показват, че приемственост липсва¹⁷. Това означава, че славяните са придошло население, което приобщило евентуално заварените в някои места черняховци, като раннославянската култура не била повлияна пряко от предишната. Това антско население се придвижило откъм североизток — Поднепровието. Това се потвърждава от цялостния облик на материалната му култура и от някои метални предмети. В Ханска са намерени две пластинчати антропоморфни фибули, характерни само за Днепърското деснобрежие през VI—VII в.¹⁸ Западно от Прут, в Сучава-Шипот, също е намерена бронзова апликация тип Мартиновка, както и обеци, имащи аналогии в Приднепровието¹⁹. Керамичните съдове тип Пенковка в Прутско-Днепърското междуречие нямат връзка с местната черняховска керамика от III—IV в., тъй като в нея, за разлика от Поднепровието, липсват биконични гърнета, правени на ръка²⁰.

Последните опити за систематизиране и картиране на археологическия материал показват, че зоната на формиране на културата тип Пенковка трябва да се търси по Среден Днепър и Днепърското левобрежие (ареалът на Киевския тип и черняховските паметници тип Жуковец-Черепин)²¹. В поддържаните досега тези по отношение на въпроса за хронологията и периодизацията на раннославянската култура в земите между Прут и Днепър, по наше мнение, съществуват някои неясноти и противоречия. Общо раннославянските паметници са поставени в границите VI—IX в., като са разделени в две хронологически групи: първата — VI—VII в., втората — края на VII—IX в. (или VIII—IX в.)²². Към първата хронологическа група са отнесени селищата и жилищните хоризонти с характерните елементи за културата тип Пенковка. Към втората — проучените обекти, в които глинени съдове имат чертите на т. нар. керамика тип Лука Райковецка. Трябва да отбележим, че типът Лука Райковецка включва няколко разновидности съдове, имащи съвсем различна технология, но битуващи заедно в различно съотношение в славянските селища между Днепър и Прикарпатието през VIII—IX в.²³ Първата разновидност е представена от гърнета с пропорциите на типа Прага, но с извито навън венче (късни варианти на Прага по типологията на И. П. Русанова) и украса от ямички при някои от съдовете. Части от тези съдове, излепвани на ръка, после са били дообработвани на примитивно колело и в някои случаи е била нанасяна връзана украса. Втората разновидност включва гърнета, работени на леко грънчарско колело, с връзана украса и различна профилировка на устието. Общата тенденция на развитие на керамиката тип Лука Райковецка е постепенно изместване на ръчната от грънчарската (втора разновидност).

Наблюденията и оценките на И. А. Рафалович за съотношението между двете хронологични групи с керамика Прага-Пенковка (първа) и Лука Райковецка (втора) са противоречиви. При описанието на двата пласта в Ханска II, отнесе-

ни към I и II хронологична група, се твърди, че в землянките няма смесване на керамика от двата типа²⁴. Към първа хронологична група са отнесени 30 селища, а към втора (VIII—IX в.) — 80 селища. Опирайки се на мнението на И. П. Русанова, че керамиката от VIII—IX в. тип Лука Райковецка е свързана по произход с пражкия вариант на раннославянската култура, а не с типа Пенковка, И. А. Рафалович заключава, че на границата VII—VIII в. в карпато-днестърските земи навлиза нова вълна славянски преселници от север — носители на типа Лука Райковецка²⁵. Така целият район бил приобщен към ареала на източнославянската култура тип Лука Райковецка²⁶. На друго място, обаче, И. А. Рафалович твърди, че между I и II период няма значителна хронологична разлика — в редица селища (Ханска I и II, Бранещ) керамика от двата типа се намира заедно в едни и същи жилища²⁷. Според същите наблюдения, част от съдовете запазват форми, характерни за I период, и ги съчетават с украса, присъща за втория период. Недоразумение се е получило при използването на откритите при разкопки византийски монети за определяне хронологията на двата периода. Монети са намерени в селищата край Алчедар, Лопатна и Одая и са от времето на Юстиниан I (527—565) до Фока (602—610). Но и трите селища са отнесени към втория период, т. е. края на VII—IX в.²⁸ Така датиранието на границата между двете хронологични групи е в противоречие с най-сигурния датирац материал — монетите. Горната граница на втория период е свързана от И. А. Рафалович с появата на предела IX—X в. в северните райони на руската градишна култура тип Алчедар-Екимауц. На юг в края на VII — началото на IX в. (на друго място: края на IX — началото на X в.) възникват селища с т. нар. “балкано-дунавска култура”²⁹. На тези въпроси ще се спрем по-долу при представянето на нашето виждане за хронологията и периодизацията на раннославянските паметници.

През 50-те години в източните райони на Румъния, между Източните Карпати и Прут, са открити първите славянски селища от VI—VII в. и се полага началото на системното им проучване³⁰. Към средата на 60-те години настъпва промяна в подхода при проучването на тези паметници и етническата им интерпретация, като те са отнесени към старините, оставени от автохтонното романизирано население. Най-изявени изследователи от това направление са Д. Теодор, Й. Митря, Г. Коман и др. Докъм 1968 г. са регистрирани 50 археологически обекта от VI—VII в., в 20 от които са провеждани проучвания с различен обхват³¹. Обособен е т. нар. “културен комплекс Костиша-Ботошана”, датиран първоначално в края на V в. — първата половина на VI в., а по-късно долната граница е преместена в средата на V в. Този комплекс, според някои румънски изследователи, представлява еволюция на културата Сънтана де Муреш (Черняхов), в която са запазени дакийски елементи, повлияни от римската цивилизация. Към същия “комплекс” са отнесени селищата при Состиша-Мъноая, Ботошана-Сучава, Додещ-Васлуй, Търпеш, Никитен и др.³² — за тях се твърди, че

не съдържат следи от славянско присъствие. Другата част от паметниците са включени в период, обхващаш края на VI в. и началото или първата половина на VII в. — т. н. “културен аспект Шипот”. От селищата с такава датировка са проучвани тези край Сучава-Шипот, Удеш, Кукорън, Круча луй Ференц, Бакъ-Куртя Домнякъ, Давиден, Епурен и др. Селищата са открити, разположени на групи върху крайречни тераси, т. е. имат топография и планировка, характерна за раннославянските паметници от VI—VII в. Основен тип жилище е полуземлянката. Някои от тях, с по-голяма дълбочина на вкопаване (в Ботошана-Сучава, Сучава-Шипот, Кукорън, Костиша-Мъноая), са причислени към землянките, но сред специалистите няма утвърдени критерии в това отношение. Като отоплително съоръжение почти навсякъде са били използвани печки-каменки. Д. Теодор твърди, че жилищата от етапа Костиша-Мъноая продължават местна традиция, без да привежда доказателствен материал. Картите на типове жилища в Източна Европа през VI—VII в. ни убеждават, че румънска Молдова влиза в единния ареал на раннославянските пенковски паметници³³. По отношение на погребалния обред през VI—VII в. са посочени няколко гроба с трупополагане, чието датироване (въз основа на накити и фибули) е несигурно.

Монетната циркулация показва същите особености, както в цялата карпато-дунавска област. Най-много са монетите от времето на Юстиниан I. След Фока (602-610) монетните находки намаляват, за да изчезнат при Константин IV Погонат (668—685)³⁴. Последните две особености могат да се обяснят с преодоляването на дунавския лимес от славяните в началото на VII в. и идването на Аспаруховите прабългари. Д. Теодор не е потърсил връзка с тези събития, а е оценил откриваните монети като доказателство за интензивни и непрекъснати връзки на “автохтонното население с южно-дунавския романски елемент”³⁵. Монети на Юстиниан I и Юстин II са открити в селищата при Ботошана-Сучава, Кукорън и Байчен. Те доказват съществуването на славянски селища в първата половина на VI в. — двете монети на Юстиниан I, намерени в жилища от Ботошана, са от емисия 527—538 г.

Керамиката е разделена от Д. Теодор в четири категории: 1. работена на тежък грънчарски кръг; 2. на лек кръг; 3. на ръка; 4. вносна. Първият вид съдове са рядко срещани и според общата констатация изцяло липсват през втората половина на VI в. и целия VII в. Позоваването на тази керамика е направено, за да бъде аргументирана тезата за единността на местната култура (комплекс Костиша-Ботошана) с паметниците тип Ипотеш-Къндеш във Влашката равнина, обявени също за автохтонни. Всъщност глинени съдове почти изцяло са изработени на ръка. Керамичният материал е разделен изкуствено, с оглед представянето на “автохтонната култура” и изясняването на въпроса за “славянското проникване”. От предложените описания и илюстрации в публикациите се вижда, че цялата керамика от VI—VII в. принадлежи към следните основни типове: Прага, Пенковка и Лука Райковецка. Както видяхме, същото съчетание

е характерно и за земите на изток от Прут. Съмнения относно начина на представяне на открития керамичен материал предизвикват някои несъответствия. В монографията на Д. Теодор от 1978 г. се твърди, че в селищата от втората половина на VI и първата половина на VII в. (втори етап), въпреки обширните проучвания “този керамичен тип (на тежко колело — Ч. Б.) не бе открит”³⁶. За Ботошана-Сучава е посочено изрично, че такава керамика се открива само в първо ниво (V—VI в.). Но при публикуването на резултатите от проучванията в Ботошана-Сучава съдовете, работени на тежко колело, са показани почти по равно в жилища от двете нива³⁷.

Ще се спрем повече на материалите от Ботошана-Сучава, тъй като те бяха обект на по-пълна публикация. От проучените 31 жилища 9 са отнесени към първия етап (средата на V в. — средата на VI в.), а 22 към втория (средата на VI в. — началото на VII в.). Аргументите за такава датировка са съвсем общи и неубедителни. По отношение на долната граница — това е наличието на следи от черняховско селище (III—IV в.), което според изследователя трябва да има за граница средата на V в. Разделянето на два етапа е направено по конструктивни особености на жилищата — по-ранните имали по-голяма дълбочина на вкопаване и носели следи от опожаряване. Пределът между двата етапа е поставен в средата на VI в. (570 г.) или още по-точно 585—600 г., когато в тези земи проникват славяни³⁸. Стратиграфските данни за Ботошана-Сучава не показват застъпване на жилища — последните са разпръснати на сравнително голяма площ. Според проучвателя, застъпване има при жилища № 8 и № 9, но според нас описанието и планът показват, че става дума за преправяне на едно жилище, като дълбочината е била намалена, а границите на вкопаване — малко разширени, при запазени общи очертания на стените³⁹. В жилища № 13 и № 20 са намерени по една византийска бронзова монета (емисия 527—538 г.) — нещо много рядко за раннославянските паметници и с изключително значение за датировката и хронологията им. С изненада забелязваме, че тези две жилища са отнесени към втория етап (570 г. — първата половина на VII в.). Според обясненията на изследователя, конструктивните особености на жилищата и една метална тока били по-сигурен датиращ елемент, а монетите могли да попаднат по-късно или да бъдат задържани от собствениците им. Случаят е парадоксален, защото типът жилище, елементът в ранносредновековната славянска култура с възможно най-широки хронологични граници (VI—XII в.) и консервативност⁴⁰ коригира основния датиращ материал — монетите. Знае се, че бронзовите монети имат малък период на обръщаемост и при това и двете находки са от различни жилища. От жил. № 13 са възстановени цели съдове тип Прага, от най-ранните варианти (по И. П. Русанова), а в жил. № 20 този тип гърнета са от по-развитите варианти⁴¹. Тези датирани археологически комплекси показват, че в първото десетилетие на Юстиниановото управление по Горен Сирет и Прут вече съществуват славянски селища.

Откриваме и други несъответствия между тезите на Д. Теодор и представения в книгата му археологически материал. Според тези виждания най-ранните елементи на славянска култура (керамични форми тип Прага-Корчак и Пенковка) се появяват едва във втория етап към 570—600 г. Но от илюстрациите към описанията на жилищата виждаме, че ранни варианти на съдове тип Прага се срещат в жил. № 16, 19, 25, 41, отнесени към първия етап. Същевременно жил. № 9 и 14, с керамични съдове тип Лука Райковецка, са отнесени към ранния етап (до средата на VI в.)⁴². Според Д. Теодор, “цялата гама на керамиката, изработвана на ръка, от Ботошана...може да бъде приписана със сигурност на автохтонното население”⁴³. Той вижда в нея два вида гърнета, описани общо, без яснота за критериите на тази типология. Ако бъдат приложени принципите за класификация на съдовете, изработени на ръка (съотношение на основните размери и профилировка на горната част), към представената керамика от Ботошана, тя може да бъде разпределена в няколко групи: 1. Прага — ранен вариант, с изправено венче на устието (фиг. 39/1, 4; 40/1, 2, 3; 41/1; 42/1); 2. Прага — развити варианти (с извито венче) — фиг. 38/3, 6; 39/2, 5; 40/4; 41/2, 3, 4; 48/3; 3. Пенковка — със заоблена средна част в два варианта — издължени пропорции и приземиста форма — фиг. 38/4, 5; 41/2; 4. Лука Райковецка — на ръка, с украса от ямички по устието и гърнета, доправени на примитивно колело — фиг. 38/2; 40/5, 6; 42/2, 3. Що се отнася до керамиката, работена на тежък гърнчарски кръг, то видимо нейното количество е малко, макар да не са представени статистически данни за керамичния материал по жилища и пластове общо за селището. От 31 жилища, в 14 са открити такива керамични късове, а в останалите 17 жилища съдовете са лепени на ръка. Възстановена е формата само на два съда от тази категория и в селището не са открити производствени съоръжения (печи) за такава продукция. Керамика, изработена на тежко колело, не е открита и в близките синхронни селища при Сучава-Шипот. В средните райони на румънска Молдова (на юг от Ботошана) при проучванията са намерени само 14 фрагмента и един цял съд⁴⁴, при това повечето от тях при неясни стратиграфски условия. Данни за ограничено присъствие на съдове от този тип намираме за някои раннославянски селища в горното течение на Сирет и Прут (Буковина). Те свидетелстват за последния етап от съществуването на т. нар. “култура на карпатските могили”, в която било поддържано гърнчарско производство от провинциално-римски тип. Така в раннославянското селище край с. Глубокое (недалеч от Ботошана) е проучена гърнчарска пещ за подобна продукция⁴⁵. Появата на гърнчарски работилници с такава технология е рядкост за славянските селища от вътрешните, отдалечени от Дунав, райони. Подобно керамично производство получило по-широко място през VI в. в славянски селища, разположени във Влашката равнина. Съседството с долнодунавските византийски центрове обяснява причините за тяхната поява и рухването на лимеса съвпада съвсем логично със замирането на тези гърнчарски работилници⁴⁶.

Как е интерпретиран археологическият материал от карпато-прутските земи с оглед проблема за славянското разселване? Относно установяването на славяните по левия бряг на Долен Дунав срещаме следното твърдение: “...съгласно писмените извори, особено съчиненията на Йорданес и Прокопий, славяните (анти и славини) би трябвало да са се установили в земите на север от Долен Дунав, още от средата на VI в., откъдето постоянно нападали Византийската империя”⁴⁷. В случая сведенията, които дължим на Прокопий Кесарийски, са използвани непълно и неточно. Когато описва дейността на стратега Хилвудий през 531—533 г., той отбелязва неговите походи отвъд голямата река, където извършвал нападения срещу близките славянски селища⁴⁸. Д. Теодор поддържа хипотезата на Й. Нестор, според която споменатото от Йорданес Мурсианско езеро трябва да се отъждестви с р. Бузю, т. е. тя е западна граница на славинската групировка⁴⁹. В такъв случай славините трябва да бъдат поместени между Днестър (граница с антите) и р. Бузю (Източна Мунтения), което е нелогично и неприемливо. Въпросът с локализирането на географските наименования у Йорданес отдавна е намерил добре обосновано разрешение⁵⁰. Тезата, поддържана от редица румънски историци и археолози, гласяща, че не може да се говори за заселване на славяните в долнодунавските земи преди идването на аварите, противоречи не само на данните от писмените извори, но, както видяхме, и на археологическия материал от тези райони.

Направеният по-горе преглед на изследванията и публикациите за Молдова ни води до заключението, че разделянето на археологическата култура от VI—VII в. на автохтонна и на “славянски елементи” е изкуствено и методически погрешно. Не са обособени селища и територии, обитавани от отделните етноси. Някои паметници, като Ботошана-Сучава и Кукорън, са включени в категорията “автохтонни селища, в които са засвидетелствани и славянски елементи”. На славяните са приписани железни ножчета, огнива, стрели от различни типове, костени игли, брусове. Критерии за подобно разделяне липсват и същите видове находки се посочват и за “автохтонната култура”. Крайните изводи гласят, че при контактите на славянските групи с местното население, носител на “цивилизацията тип Костиша-Ботошана”, възниква нов “културен аспект”, наречен Сучава-Шипот, при който “автохтонните романски елементи съществуват заедно с тези от славянски произход”⁵¹. Този “културен аспект” отразявал бързо извършващата се асимилация на славяните от романското население, но не са посочени характерните му черти, нито е определен териториалният му обхват. При търсенето на доводи за съществуването на автохтонно романско население на север от Дунав често се включва и темата за връзки с Византия, а Д. Теодор успя да напише и цяла книга⁵². Известно е, че ранновизантийските автори не са оставили нито едно свидетелство, от което да личи, че в Източната империя са знаели за съществуването на латиноезична етническа общност в прикарпатските земи и съответно, че с нея са били поддържани

някакви отношения. Това не е попречило на Д. Теодор да направи дори уточнения, че търговията се водела с кервани и кораби, и че търговците, пътуващи на север от Дунав, заплащали стоките с пари. Твърденията, че са открити амфори в голямо количество и разнообразие, което било доказателство за внос на вина и масло, не съответства на данните от проучените селища (VI—VII в.). Фрагментите от амфори са нищожен процент от общия керамичен материал и не е открит дори един цял съд. Такъв подход (на “пренапрягане”) е приложен и към останалите археологически находки с импортен характер. Всъщност тук е иззета и преобърната самата проблематика, защото става дума за материални свидетелства, представящи характера на славяно-византийските контакти — всички тези находки произхождат от славянски археологически паметници⁵³.

Сравнението на археологическите свидетелства от VI—VII в. за земите от двете страни на Прут ни убеждава, че по това време на територията между Източните Карпати и Днестър съществуват само раннославянски паметници, притежаващи устойчиви черти, характерни за ареала на културата тип Пенковка. Устойчивостта на тези черти, разбира се, трябва да бъде разглеждана в тяхното съчетание, като етнографски белези, което не изключва развитието и промяната в отделните компоненти. Именно този момент се използва спекулативно при етническата интерпретация на археологическите паметници — новопоявилите се или променени елементи изкуствено се отделят и противопоставят на останалите с оглед да се докаже присъствието на друг етнос⁵⁴. В процеса на разселване на антските племена от Поднепровието на запад до Карпатите в края на V—VI в. в отделните съставки на материалната култура настъпват изменения, очертават се и регионални особености⁵⁵. Така например, в жилищата от по-ранния етап в Поднепровието често се използва открито огнище (40 %), докато в по-късните жилища основен тип отоплително съоръжение става каменната печка. Променя се и керамиката, изработена на ръка, която поради своя домашен (незаянтийски) характер има висока стойност на етноопределящ показател. В пенковските селища се забелязва тенденция към намаляване дела на биконичните съдове с оформен ръб, изместван от варианта със закръглено тяло. Увеличава се и делът на съдовете с пропорциите на тип Прага (късни варианти), като особено значителен е той в най-западната част на пенковския ареал — карпато-прутските земи. Контактите с византийската цивилизация в Подунавие допринасят за известно обогатяване на типове накити, оръдия на труда и др.

Аналогични промени настъпват и сред славинските племена (култура Прага-Корчак), особено тези, които са в непосредствено съседство с Византия във Влашката равнина. Но и при анти и славини съчетанието от характеристики на отделните елементи на културата (в археологически аспект) запазва своята цялостност и специфичност и въпреки промените в някои съставки, приемствеността е добре изразена. Както видяхме, в карпато-днестърските земи не са

отделени археологически паметници от VI—VII в., притежаващи съчетание от белези (топография и планировка на селищата, тип жилище, погребален обред и т. н.), които ги изваждат от кръга на славянската култура и ги обособяват в друга. Или с други думи казано, липсват археологически доказателства за съществуването на други етнически групи редом със славяните-анти.

Накрая ще се върнем към въпросите на хронологията и периодизацията на раннославянските паметници в карпато-днестърските земи. При прегледа на публикуваните археологически материали от територията между Източните Карпати и Прут установихме, че предложената хронологична схема и културно-типологично делене (т. нар. културни комплекси Костиша-Ботошана и Шипот-Сучава) са изкуствени и се опровергават от самите находки. Посочихме и несъответствия с археологическите данни в периодизацията, поддържана за Прутско-Днестърското междуречие. Според нея черняховският период включва II—IV в., раннославянският е разделен на два подпериода: V—VII в. (Пенковка) и VIII—IX в. (Лука Райковецка), а X—XIII в. е назван славяно-руски (градищата тип Екимауц-Алчедар в Северна Молдова)⁵⁶.

По наше мнение през първите десетилетия на VI в. средните и южните части на карпато-днестърското пространство (без степта) вече са заети от славяни, придшли откъм Поднепровието, които принадлежат към антската групировка и чиято материална култура е от типа Пенковка. Това се потвърждава, както видяхме, от целия археологически материал (включително монети) и се съгласува с известията на византийските историци от VI в. Тезата за поява на славянски селища още през втората половина на V в. засега не е подкрепена с достатъчно надеждни датирани находки. Изглежда повече основания за такава ранна датировка има по отношение на раннославянските паметници от горното течение на Прут, където се търси връзка с последния етап на черняховската култура (или с културата на карпатските могили)⁵⁷.

С установяването на славяни-анти в земите между Карпатите и Днестър от началото на VI в. настъпва период на демографска стабилност и приемственост, продължил до XI в. С това завършва и времето на хунската доминация, установена след изтласкването на черняховското население и унищожаването на многобройните му селища в края на IV в. Антското население в този район заемало най-югозападната част от общата територия на източната славянска групировка. То граничело в долното течение на Сирет със славинските племена във Влашката равнина, откъм черноморската степ — с кутригурите, а по Прут неговите селища достигали близо до северната граница на византийската провинция Малка Скития (недалеч от Диногечия). Това географско положение вероятно предопределило за местните антски племена най-активна роля в отношенията между антския съюз, Византия, славините и номадите (кутригури, утигури, авари). Обстоятелството, че Юстиниан в 545 г. насочил вниманието си към антите и им предложил установяване на съюзни отношения, не е било слу-

чайно. Явно, опитната в отношенията си със съседните варварски народи византийска дипломатия оценила стратегическото положение, заемано от югозападните антски племена. Те можели да контролират коридора, водещ от черноморската степ към последния участък от Дунавския лимес на империята, по който се придвижвали номадите (по това време кутригурите). Същевременно антите били в гръб на славинската групировка във Влашката равнина. Събитията, последвали установяването на съюзни отношения между Византия и антските племена в 546 г., потвърдили правилността и изгодността на този ход за византийските интереси⁵⁸. Поддържането на съюзни отношения с империята до началото на VII в. имало трайни последици за съдбата на племената от антското обединение и в частност за тези, заемащи карпато-днестърската територия. Неучастието или ограниченото участие на местните жители—анти в походи на юг от Дунав през втората половина на VI в. се потвърждава от археологическите находки. Изследванията върху разпространението на вещи от византийски произход показва, че техния брой е незначителен⁵⁹. От друга страна, антите в карпато-днестърския регион се оказали във враждебно обкръжение. Откъм запад-югозапад те съседствали със славинските племена, населяващи Влашката равнина и Южна Трансилвания. Границата минавала по Източните Карпати и продължавала до Дунав в ивицата между Долен Сирет и Бузю. Именно в тази гранична зона вероятно станал сблъсъкът между анти и славини наскоро след смъртта на византийския пълководец Хилвудий (533 г.)⁶⁰. Този конфликт между племената от двете групировки вероятно се дължал на териториален спор, възникнал поради разширяването на антите в югозападна посока към левия дунавски бряг. На по-ранен етап границата е минавала по р. Днестър, както свидетелства Йорданес. За такова разположение говорят археологическите данни. Селищата с култура тип Пенковка достигат Източните Карпати и Долен Сирет, а керамични находки от пенковски тип са регистрирани и в някои славянски паметници от Източна Мунтения⁶¹, т. е. в земите на славините.

Сътрудничеството между аварите и славините от Панония и Влашката равнина се насочвало и срещу антите поради съюзните им връзки с империята. Като византийски съюзник действали антите в 582—583 г., когато нападнали селищата на славините във Влашката равнина. По същото време последните вършели опустошения на юг от Дунав⁶². За противодействие и превантивна мярка може да се смята заповедта на аварския хаган към военачалника Апсих през 602 г. за нахлуване в земите на антите⁶³. Във враждебни отношения се оказали антите след 546 г. и със степните си съседи откъм юг-югоизток — кутригурите. Кутригурският вожд (Заберган), наречен от Менандър “приятел на аварите и враг на антите”, подстрекавал аварския хаган да продължи нападенията си в земите на антите⁶⁴. Археологическите материали от селищата в карпато-днестърските земи показват, че находките, говорещи за номадско присъствие, са съвсем ограничени и то само в най-южните крайстепни селища (Ханска)⁶⁵. То-

ва говори, че между местните антски жители и кутригурите през VI в. не са съществували тесни връзки и съжителство, т. е. потвърждават се описанията на византийските автори.

Събитията от 602 г. (възцаряването на Фока и разрушаването на Дунавския лимес) бележат началото на голямо раздвижване сред двете славянски групировки, свързано с масово и трайно заселване в балканските провинции на Византия. Това раздвижване засегнало и карпато-днестърските земи и именно началото на VII в., според нас, може да се приеме за горна граница на първия раннославянски период (началото на VI — началото на VII в.), който е логично да бъде наречен антски. В археологически аспект този период е представен от паметниците тип Пенковка (керамика Прага-Пенковка), датирани с монети на Юстиниан I (Ботошана).

Втори период в развитието на местната славянска култура може да бъде очертан в границите: началото на VII в. — 670—680 г. В началото на VII в. преселническото движение на юг (отвъд Дунав), в което най-напред се включили славински племена от Долен и Среден Дунав, засегнало и антската групировка. Макар и малко по-късно и вероятно с по-ограничено участие, антите също били увлечени в заселването на Балканския полуостров, т. е. във формирането на южните славяни имали дял и анти и славини⁶⁶. Същевременно поради раздвижване сред славините от вътрешните райони (Горно Поднестровие) на територията на предишния антски съюз се извършва смесване на славянско население от антски и славински произход. Така и във формирането на източните славяни участвали племена от двете раннославянски общности, съществували през VI в.⁶⁷

Археологическите материали от карпато-днестърските земи показват, че някои раннославянски селища (пенковски тип) прекратяват съществуването си. Това може да бъде прието като свидетелство, че част от местните жители са напуснали тези земи в началото на VII в. и вероятно са се насочили към южнодунавските области. Същевременно в други селища животът продължава, като се наблюдава промяна в някои елементи на материалната култура — в керамиката съдовете тип Прага и Пенковка са изместени от ранния вариант на т. нар. тип Лука Райковецка. Както видяхме при прегледа на археологическите паметници от прутско-днестърските земи, И. А. Рафалович и други молдовски изследователи отнасят този преход към края на VII — началото на VIII в. и го свързват с преселническа вълна откъм север. Смятаме да се спрем на този проблем по-обстойно на друго място, но тук вече отбелязахме някои несъответствия на тази хронология и датировка със самия археологически материал. По наше мнение, керамичните находки от редица селища показват, че ранните варианти на типа Лука Райковецка (гърнета, правени на ръка и доработени на примитивно колело) се появяват сред раннославянската керамика тип Прага-Пенковка още в началото на VII в. Смесването на керамика, характерна за двата периода, се

5. Българите в Северното Причерноморие

наблюдава в редица селища (Сучава-Куртя Домняска, Кукорън, Перерита)⁶⁸. Монетите от Лопатна, Одая и Алчедар (най-късна — на Фока) опровергават датировката и периодизацията на И. А. Рафалович и показват, че преходът от керамичните типове Прага-Пенковка към Лука Райковецка в карпато-днестърските земи започва в началото на VII в. Керамиката от раннославянските селища в Добруджа (тип Попина) отразява именно този етап в развитието на раннославянското керамично производство и се съгласува с предложената датировка на славянското заселване — 610—630 г.⁶⁹ Тезата на М. Комша за славянска преселническа вълна в края на VII — началото на VIII в. (носителите на културата тип Лука Райковецка), поддържана от молдовските археолози и редица български изследователи (по отношение появата на славянските паметници в Добруджа), няма опора — както в археологическия материал, така и в съображенията, изхождащи от общата обстановка на Долен Дунав по това време.

Тази обстановка се определя основно от преселването на Аспаруховите прабългари и поставянето на основите на Дунавска България. Именно тези събития засягат пряко съдбата на карпато-днестърските земи. Пристигналите към 670—672 г. изселници от Велика България избират за местоживелище степната територия между долните течения на Сирет, Днестър и Дунав и така стават непосредствени съседи на карпато-днестърските славяни⁷⁰. Този момент поставя края на втория раннославянски период и началото на нов — славяно-български, отразяващ приобщаването на средните и южните части на карпато-днестърските земи към Аспарухова България. Съжителството между местните славяни и новодошлите прабългари е засвидетелствувано и от промяната в елементите на археологическата култура. Разпространява се грънчарска керамика от прабългарски тип — т. нар. кухненски и трапезни съдове. Румънските, молдовски, украински и руски археолози не правят връзка между заселването на Аспаруховите прабългари на Долен Дунав и промяната в археологическата култура между Карпатите и Днестър. Те наричат тази култура балкано-дунавска, карпато-дунавска, Дриду, Протодриду, днестърски вариант на салтовската култура, малцина — култура на Първото българско царство, и я датират най-различно — от VIII до XIV в.⁷¹ По отношение на етническия ѝ облик тя е определена като южнославянска, романска, романо-славяно-номадска, славяно-номадска. Появата на паметници, принадлежащи към тази култура в карпато-днестърските земи, е отнасяна към края на VIII — началото на IX в., края на IX в., X в. и е свързана с експанзия от юг на българската държава.

Според нас промяната в археологическата култура се извършва именно в края на VII и началото на VIII в. и отразява започналото съжителство между местните славяни и онези от Аспаруховите прабългари, които останали в Буджак след прехвърлянето на държавния център в Плисковското поле. През славяно-българския период броят на селищата се увеличава значително⁷² и тази демографска стабилност се запазва до X—XI в. Така от края на VII в. се оформя

етническа и демографска структура, сходна с тази в Североизточна България, Добруджа и Влашката равнина. По този начин в средните и южни части на карпато-днестърските земи се създават условия за развитие на етногенетичен процес със същите качествени характеристики, както в споменатите области на българската държава⁷³. С други думи казано, тези земи стават част от територията, на която през ранното средновековие (края на VII — X в.) възниква нова етническа общност — българската народност.

БЕЛЕЖКИ

¹ С л а в я н е Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990, 106—109, рис. 16, 17.

² Б а р а н, В. Д., Е. Л. Г о р о х о в с к и й, Б. В. М а г о м е л о в. Черняховская культура и готская проблема. — В: Славяне и Русь (в зарубежной историографии). Киев, 1990, с. 56.

³ С л а в я н е Юго-Восточной Европы..., 190—192.

⁴ Р и к м а н, Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. М., 1975, с. 15.

⁵ Б а р а н, В. Д., Е. Л. Г о р о х о в с к и й, Б. В. М а г о м е л о в. Цит. съч., с. 64, рис. 7.

⁶ Р и к м а н, Э. А. Этническая история..., с. 71; П а м я т н и к и сарматов и племен черняховской культуры. АКМ, V, Кишинев, 1973.

⁷ Подобни тези за целия карпато-дунавски ареал се поддържат в румънската историография. Те са лишени от научна аргументация. Преглед и критика на някои от тези мнения вж. у Ф е д о р о в, Г. Б., Л. Л. П о л е в о й. Римляне в Карпато-Дунайских землях и культура местного населения II—V вв. н.э. — В: Славяно-молдавские связи в ранние этапы этнической истории молдаван. Кишинев, 1983, 5—21.

⁸ Й о р д а н. О происхождении и деяниях гетов. Getica. М., 1960, с. 115, 170.

⁹ С е д о в, В. В. Происхождение и ранняя история славян. М., 1979, 104—133; П р и х о д - н ю к, О. М. О территории формирования и основных направлениях распространения пеньковской культуры. — В: Древности Юго-Запада СССР. Кишинев, 1991, с. 106, рис. 1.

¹⁰ Р а ф а л о в и ч, И. А. Славяне VI—IX вв. в Молдавии. Кишинев, 1972, с. 11; Ф е д о р о в, Г. Б., Г. Г. Ч е б о т а р е н к о. Памятники древних славян. АКМ, VI, Кишинев, 1974; Т е л ь - в о в, Н. П. Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х и 80-ые годы. — В: Днестро-Дунайское междуречье в I-ом и начале II-го тыс. н. э. Киев, 1987, 58—67.

¹¹ Б е й л е к ч и, Б. С. Новые славянские памятники южной зоны Молдавии. — В: Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье. Кишинев, 1985, 176—180.

¹² Р а ф а л о в и ч, И. А., В. Л. Л а ш у н и я н. Могильник и раннеславянское городище у с. Селяште. — В: Археологические исследования в Молдавии в 1973 г. Кишинев, 1974, 104—140; Р а ф а л о в и ч, И. А. Исследования раннеславянских поселений в Молдавии. — В: АИМ в 1970—1971 гг. Кишинев, 1973, 141—143.

¹³ Р а ф а л о в и ч, И. А. Поселение VI—VII вв. у с. Ханска. — КСИА, 113, 1968, 90—101.

¹⁴ Р а ф а л о в и ч, И. А. Славяне..., с. 39.

¹⁵ П а к т а м, с. 36.

¹⁶ Р а ф а л о в и ч, И. А. Славяне VI—IX вв. в Днестровско-Карпатских землях в освещении зарубежной историографии. — В: Славяно-молдавские связи..., с. 31.

¹⁷ Р и к м а н, Э. А., И. А. Р а ф а л о в и ч. К вопросу о соотношении черняховской и

раннеславянской культур в Днестровско-Дунайском междуречье. — КСИА, 105, 1965, 42—59.

¹⁸ Рафалович, И. А. Молдавия и пути расселения славян в Юго-Восточной Европе. — В: Юго-Восточная Европа в средние века. Кишинев, 1972, с. 25, обр. 6.

¹⁹ Teodor, D. La pénétration des Slaves dans les régions du S-E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie. — Balcanoslavica, I, 1972, p. 35.

²⁰ Рафалович, И. А. Молдавия и пути..., с. 23.

²¹ Приходнюк, О. М. О территории..., 114—121.

²² Рафалович, И. А. Славяне..., 36—38.

²³ Михайлици, П. П., Б. А. Тимоциук. Славянские памятники бассейна верхнего Прута VIII—IX вв. — В: Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983, с. 212, рис. 1—3, с. 219, рис. 7.

²⁴ Рафалович, И. А. Славяне..., с. 39.

²⁵ Пак там, с. 41. Тезата за такова преселване, достигащо ця юг Мунтения и Добруджа, принадлежи на М. Комша и датира от времето на първите проучвания върху раннеславянските паметници: Chisvași-Comșa, M. Slavi de răsărit pe teritoriul RPR și pătrunderea elementului romanic pe baza datelor arheologice. — SCIV, 1958, I, p. 78.

²⁶ Бырня, П. П., А. И. Рафалович. Проблемы этнической истории Днестровско-Карпатских земель в конце I-го — начале II-го тыс. н. э. — В: Славяно-молдавские связи..., 85—86.

²⁷ Древняя культура Молдавии. Кишинев, 1974.

²⁸ Рафалович, И. А. Славяне..., 35, 40—41, рис. 6.

²⁹ Пак там, с. 38, 173.

³⁰ Рафалович, И. А. Славяне VI—IX вв. в Днестровско-Карпатских..., 40—45.

³¹ Teodor, D. Regiunile răsăritene ale României în sec. VI—VII. — Memoria Antiquitatis, I, 1969, 181—204.

³² Teodor, D. Teritoriul est-carpatic în veac. V—XI. Iași, 1978, p. II.

³³ Седов, В. В. Происхождение..., с. 115, рис. 21; Баран, В. Д. Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян. — В: Славяне на Днестре и Дунае..., с. 42, рис. 16.

³⁴ Gređa, C. Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunareana. — SCIV, XXIII, 1972, 3, 375—415.

³⁵ Teodor, D. Teritoriul..., p. 24.

³⁶ Ibidem, p. 25.

³⁷ Teodor, D. Civilizația romanica la est de Carpați în sec. V—VII e. n. (Așezarea de la Botoșana-Suceava). București, 1984, 23—44.

³⁸ Ibidem, p. 12, 65.

³⁹ Ibidem, p. 28, fig. 5/5, 6/6.

⁴⁰ Тельнов, Н. П. Славянские жилища VI—X вв. Днестровско-Прутского междуречья. — В: Древности Юго-Запада СССР..., с. 164.

⁴¹ Teodor, D. Civilizația..., fig. 43/8; 41/1; 42/1.

⁴² Ibidem, fig. 38/2,5,7; 40/5,6.

⁴³ Ibidem, p. 65.

⁴⁴ Mițea, I. Regiunea centrala a Moldovei dintre Carpați și Siret în sec. VI—IX. — Carpica, XII, 1980, p. 132.

⁴⁵ Винокур, И. С. Черняховские племена на Днестре и Дунае. — В: Славяне на Днестре и Дунае..., с. 134; Баран, В. Д. Сложение..., с. 8, 24—28.

⁴⁶ Бопев, Ч. Славяне и византийская культура до начала VII в. — В: Typologie rane feudalnici slovenskích statu. Praha, 1987, p. 217—228.

⁴⁷ Teodor, D. Teritoriul..., p. 24.

⁴⁸ Procopius Caesariensis. Opera omnia. II, Lipsiae, 1905, p. 353; ГИБИ, II, 123—125.

⁴⁹ Nestor, I. L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes. — Dacia, 1961, p. 431.

⁵⁰ Скржинская, Е. Ч. О склавенах и антах, о Мурснском озере и городе Новиштуне. — ВВр, XII, 1957, 2—30.

⁵¹ Teodor, D. Teritoriul..., p. 47.

⁵² Teodor, D. Romanitatea carpato-dunareana și Bizanțul în veac. V—XI. Iași, 1981. Вж. също и нашата рецензия: Археология, XXVII, 1985, I.

⁵³ Съвсем други са изводите, до които достигна И. А. Рафалович върху същия материал: Рафалович, И. А. К вопросу о степени влияния Византии на материальную культуру населения Карпато-Днестровских земель в VI—IX вв. — В: Карпато-Дунайские земли в средние века. Кишинев, 1975, 9—16.

⁵⁴ За съжаление някои украински и молдавски изследователи споделят донякъде принципите на такъв методологически подход. Така Л. В. Бакулешко и О. М. Приходнюк, спирайки се на въпросите за етническият характер на паметниците тип Костица-Ботошана (по Д. Теодор), виждат в керамиката запазване на местни дакийски черти (?), без конкретно да ги посочват в публикувания материал. "Другите елементи нямат ярко изразени изключително местни традиции..." и още: "При преобладаване на славянските (пенковски и пражки) елементи в нея осезателно се чувстват и гето-романски черти". В същата публикация на карта (рис. 1) са нанесени: 1. селища с преобладаващи славянски черти; 2. селища с незначителни славянски черти (Долен Серет, Влашката равнина). Вж. Бакулешко, Л. В., О. М. Приходнюк. Этнокультурные процессы в Карпатском бассейне и Подунавье в период раннего средневековья (V—VII вв.). — В: Славяне и Русь (в зарубежной историографии)..., с. 79, 89—90. На друго място О. М. Приходнюк оценява така паметниците от VI—VII в. между Източните Карпати и Прут: културата няма единен характер, "славяните...заедно с романизираното население изиграли водеща роля в нейното формиране". Приходнюк, О. М. К вопросу о присутствии антов в Карпато-Дунайских землях. — В: Славяне на Днестре и Дунае..., с. 187. Не е пояснено защо се говори за романизирано население и не са посочени паметниците на неговата култура.

⁵⁵ Бырня, П. П., И. А. Рафалович. Проблемы этнической истории Днестровско-Карпатских земель..., с. 86.

⁵⁶ Баран, В. Д. Сложение..., с. 8, рис. 1; Бакулешко, Л. В. Поселение позднеримского времени у с. Сокол и некоторые вопросы славянского этногенезиса. — В: Славяне на Днестре и Дунае..., 155—180.

⁵⁷ Вонев, С. Les Antes et Byzance. — Ев, 1983, p. 111—116; Анти и славини в Добруджа през VI в. — В: Руско-български връзки. С., 1986.

⁵⁸ Рафалович, И. А. К вопросу о степени..., 10—15.

⁵⁹ Procopius Caesariensis. Op. cit., p. 354; ГИБИ, II, с. 124.

⁶⁰ Приходнюк, О. М. О территории..., с. 111, рис. 3. И. А. Рафалович поставя границата между пенковския и пражкия ареал по р. Прут: Рафалович, И. А. Славяне..., с. 84.

⁶¹ Вонев, С. Les Antes..., p. 115—116.

⁶² За осъществяването на такъв аварски поход вж последно: Литаврин, Г. Г. О походе аваров в 602 г. против антов. — В: Славяне и их соседи. М., 1989, 15—33.

⁶³ Мепандер. Excerpta de legationibus. Berolini, 1903, p. 443, 10—28; ГИБИ, II, с. 235.

⁶⁴ Рафалович, И. А. Поселение VI—VII вв у с. Ханска. — КСИА, 113, 1968, 94—100. Повече елементи, свързани с културите се откриват на изток, в Поднепровieto: Приходнюк, О. М. О территории..., с. 110.

⁶⁵ Седов, В. В. Происхождение..., с. 125.

⁶⁷ Пак там.

⁶⁸ М а т е й, М. Славянские поселения в Сучаве. — *Dacia*, IV, 1960, с. 375—394; Р а ф а л о - в и ч, И. А. Славяне..., с. 146. Т е о д о р, S. Săpăturile de la Cucorâni. — *Arheologia Moldovei*, VIII, 1975, p. 99—100, fig. 59/1, 3, 8; 60/5, 16.

⁶⁹ Б о н е в, Ч. За периодизацията на ранносредновековната материална култура в Добруджа. — *Археология*, XXIII, 1981, 3, с. 16.

⁷⁰ Б о н е в, Ч. Начало Дунайской Болгарии в свете некоторых археологических данных и монетных находок. — *Études Balkaniques*, 1985, 2, 69—72.

⁷¹ Ч е б о т а р е н к о, Г. Ф. Балкано-дунайская археологическая культура в зарубежной историографии. — В: *Славяно-молдавские связи...*, 58—70.

⁷² Археологическая карта Молдавии. VI, Кишинев, 1974, Т е о д о р, D. Teritoriul..., p. 68, 100.

⁷³ Земли на север от Дунав не се включват в територията на формиране на българската народност, вж. напр. А н г е л о в, Д. Образуване на българската народност. С., 1981, с. 389. Причината е в липсата на регионални изследвания за тези земи с обективна етническа интерпретация на археологическите материали. На това обръща внимание и П а в л о в, Пл. Бележки по въпроса за българското етническо и политическо присъствие в междуречието на Дунав и Днестър през XII—XIV в. — В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Том първи. В: Търново, 1992, 57—69.